

LAKATOS ANDOR

KALOCSA KORA KÖZÉPKORI „ERŐTERÉRŐL”, EGY 18. SZÁZADI TÉRKÉP KAPCSÁN

BEVEZETŐ

Szegedi szakmai rendezvények, konferenciák alkalmával többször volt lehetőségünk Zombori Istvánnal „idegenvezetőként” is találkozni. Minden biztonnyal sokak számára emlékeztetéseket történetei, ahogy az alsóvárosi ferencesekről vagy éppen a paprikáról mesélt. Számunkra ezek a helyzetek az egészséges lokálpatriotizmus példaértékű megnyilvánulásai lettek, olyan pillanatok, amelyekre a hasznos történeti információkon túl jellemző volt a magával ragadó vendégszeretet és a lakóhely iránti lelkesedés is. Érezhető volt az a „többlet”, amely nem elvárható, mégis az „élmény” meghatározó részévé vált a jelenlévők számára.

Az említett jó példát igyekeztünk követni, amikor köszöntésképpen egy „lokálpatrióta” témát választottunk: Kalocsa eredete, „régí dicsősége” kapcsán ugyanis szokás ezeréves érseki rangját, kiemelt egyházi szerepét hangsúlyozni, amelynek konkrét elemeiről, kezdeti jeleiről a történészek között régóta viták folynak.¹ A történeti írásokat az utóbbi évtizedben örvendetes módon gazdagították a régészek újabb vizsgálatai és publikációi.² Utóbbiaknál érthető módon hangsúlyos a történeti táj elemzése, így kapcsolódik témánkhoz a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár egy 18. századi térképe, Ruttkay Mihály 1763-as munkája a Duna Pest-Pilis-Solt vármegyei szakaszáról.³ Az említett vízrajzi térképen ugyanis a Duna fő medre és az attól keletre húzódó mocsarak-vízfolyások nyom-

---

1 A teljesség igénye nélkül, két fontos publikáció a témával kapcsolatban az utóbbi évekből: *Kosztia László*: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) és *Thoroczka Gábor*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Budapest, 2016. Benne különös tekintettel a következő fejezetre-tanulmányra: Viták keresztútjében – A kalocsai érsekség korai történetének kutatása Katona Istvántól napjainkig. 209–217.

2 Szintén a teljesség igénye nélkül, két, témánk szempontjából fontos munka: Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-Bánya. Szerk.: *Somogyvári Ágnes, Szentpéteri József, V. Székely György*. Kecskemét, 2014. (Archaeologica Cumanica 3.) Benne a Solt-Tételhegyre vonatkozó rész: Castrum Tetel program (Solt-Tételhegy), eredmények és perspektívák. 5–272. és *Gallina Zsolt–Varga Sándor*: A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kalocsai Sárkőz a 10–11. században. Szeged–Budapest, 2016. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10.)

3 *Ruttkay Mihály*: A Duna Pest-Pilis-Solt megyei szakasza és a környező mocsarak vízrajzi térképe 1763-ban (Generalis Topographia Defluxus Danubii per Comitatus Articulariter unitos Pest-Pilis-Solth decurrentis...) A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött térkép jelzete: KFL.VIII.2.a.No.142 (183), mérete 135×57 cm, méretaránya 1:845190.

vonalan egy hajdani „nagy sziget” körvonalai rajzolódna ki számunkra, amely Kalocsa kora középkori „erőterének” egyik fontos jele lehet...

A TÖRTÉNETI KUTATÁSOK „EREDŐJE”

A kalocsai érsekség 11. századi születésére vonatkozó történeti munkák eredményeit Tóth Tamás néhány éve összegezte, s ha a kutatások „közös nevezőjét”, azaz széles körben elfogadott állításait keressük, érdemes idéznünk rövid összefoglalójának megállapításait.⁴ Eszerint „*Kalocsa alapítása minden bizonnyal Szent István király uralkodásának első évtizedében történt, és Magyarország legkorábbi egyházmegyéi közé tartozik.*”⁵ Első püspöke Asztrik (Asrik, Aserik, Astricus ill. Anastasius), akit már érsekként is említenek a források (életútjával kapcsolatban meghatározó a 12. századi Hartvik-legenda rá vonatkozó részének forráskritikai értelmezése), sőt Györffy György megjegyzése szerint a magyar „érsek” szavunk is Asrik nevéből eredeztethető.⁶ Asztrik utódainak megnevezése ugyanakkor nem volt következetes, még hosszú időn át előfordultak püspökként való említéseik is. Szokatlanak mondható továbbá, hogy Kalocsa neve mellett hamarosan felbukkant Bács is, s az egyházi formulák a későbbiekben a „Kalocsa és Bács kánonilag örökre egyesített egyháza” elnevezést használták. Ennek ellenére, a főegyházmegye középkori kétközpontúsága kapcsán a kutatók többsége ma egyetért abban, hogy Kalocsa és Bács ugyanazon egyházmegyéhez tartoztak.⁷ Mindkét helyen volt székesegyház és székeskáptalan, de a kalocsai és/vagy bácsi érseki címet egy adott időpontban mindig csak egy személy viselte.

KÉRDÉSEK ÉS BIZONYTALANSÁGOK

Témánkkal kapcsolatban az imént felsorolt néhány megállapításnál lényegesen több kérdést és bizonytalanságot lehet felvetni. Nem véletlen adta a „Viták kereszttüzében” fejezetcímet írásának Thoroczky Gábor, amikor a kalocsai érsekség korai történetének kutatását tekintette át Katona Istvántól napjainkig.⁸ Thoroczky három problémakört is említ, melyekben a kutatók az idők során más-más álláspontot képviseltek, ezek: az alapítás időpontja, az első érsek személye és az egyházmegye jogállása. Véleménye szerint „*Kalocsán, az Árpádok egyik korai nagyfejedelmi vagy törzsi központjában 1002 táján hoztak létre egy püspökséget, amelyet hamarosan érsekséggé alakítottak.*” A Hartvik-féle Szent István-legendára hivatkozva (annak elbeszélését természetesen nem szó szerint értelmezve, de bizonyos elemeit hitelesnek tekintve) úgy véli, hogy a Sebestyén esztergomi érseket helyettesítő As(e)rik-Anasztáz főpásztori tevékenysége során, az 1000-es évek második felében Kalocsa érseki, metropolita székhely lett. A második érseki székhely létrehozásának lehetséges okaként a térítés intenzitásának növelését neve-

4 Tóth Tamás: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Budapest–Kalocsa, 2014. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.) A vonatkozó fejezet címe: I.1.1. Az érsekség születése a 11. században. 11–15.

5 Tóth: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye..., 13–14.

6 Uo., 14.

7 Uo., 14–15.

8 Thoroczky: Ismeretlen Árpád-kor..., 209–217.

zi meg a déli területeken, s az említett érseki rang római elismerését látja egy 1050-ből származó pápai levélben, amely megnevezi Györgyöt, a magyarok kalocsai érsekét egy besançonai oltárszentelés alkalmával.⁹

Thoroczky saját véleménye mellett még egy jelentős álláspontot nevez meg, amely mentén napjainkban a középkorkutatók felsorakoznak. Ennek eredetét Kristó Gyula 1988-ban megjelent, vármegyénk kialakulásával kapcsolatos könyvében¹⁰ látja, az „iskola” későbbi, meghatározó képviselőjeként pedig Koszta Lászlót nevezi meg. Álláspontjuk ismertetésében kiemeli, hogy Kalocsa alapítási évét 1009-re teszik (1008–1009 táján pápai követség kereste fel Szent Istvánt, és három egyházmegyét is Róma legfőbb bazilikáinak templomcímeire szenteltek fel: Pécszet Szent Péter, Kalocsát Szent Pál, Egert Szent János apostol titulussal, mintegy az egyházmegyék szervezésének egy újabb hullámát jelezve), viszont Kalocsát címzetes (autokefál) érsekségként tartják számon, amelynek joghatósága csak jóval később alakult ki.¹¹

Koszta László a kalocsai érseki tartomány kialakulásáról szóló könyvében az Esztergom mellett megjelenő, második magyar érsekség létrejöttének magyarázatait három nagy csoportba sorolta. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek a kelet-magyarországi térítés irányításával hozták összefüggésbe Kalocsa érsekséggé emelését. A második csoport fő forrása a Hartvik-féle, 12. század elején keletkezett Szent István-legenda, melyben Asztrik-Anasztáz életútjának adataiból, az érsek személyére és Sebestyén esztergomi érsek helyettesítésére vonatkozó információkból vezetik le a második magyar érsekség létrejöttét. Végül a harmadik csoport a 10–11. században a magyar társadalomban meglévő, vagy jelenlétüknek gondolt kettősségekből próbálta magyarázni a két érseki provincia létrejöttét, vagyis a magyar és fekete magyar megkülönböztetésével, a latin és bizánci kereszténység együttes jelenlétével, vagy a honfoglalás idején hangoztatott finnugor és törökös (onugor) etnikai, politikai és nyelvi elkülönülésével indokolják Esztergom és Kalocsa kettősségét.¹²

Koszta László könyvében gondosan számba vette az említett hipotéziseket, és felvetette a velük kapcsolatos nehézségeket, ellenérveket is, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy valamennyi elmélet „problémás”, s a rendelkezésre álló történeti források segítségével úgy tűnik, nem kaphatunk meggyőző választ a „miértekre”.¹³

A szerző figyelme ezután a 10. századi előzmények felé fordult, a múltban keresve a „megoldást”. Kalocsa egyházi-központi szerepének eredete ui. kétségtelenül összefügghet azzal, hogy a szakirodalom az Árpádok egyik 10. századi hatalmi központjának tartja a vidéket. S bár itt sem sorakoztathatók fel adatokban gazdag, részletező érvelések, a rövid fejezet végén Koszta László mégis tett néhány, számunkra fontos megállapítást: „Összességében elfogadható, bár csak nagyon áttételesen igazolható, hogy Kalocsa 10. századi szerepének köszönhető az, hogy a kialakuló magyar állam egyik egyházi központja lett. Szent István székhelye, Esztergom mellett az Árpádok korábbi központjában is egyházmegyét hozott létre. Sőt, ha elfogadjuk, hogy Kalocsa eredendően érsekségként szerveződött meg, akkor a két korai nagyfejedelmi központ mindegyike kiemelt szerephez jutott a szerveződő magyar egyházszerkezetben. Esztergom egy, a nyugati kereszténység felé nyitó nagyfejedelmi, majd királyi hatalom központjaként került centrális szerephez a

9 Uo., 210.

10 Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. 442–446.

11 Thoroczky: Ismeretlen Árpád-kor..., 212.

12 Koszta: A kalocsai érseki tartomány..., 11–12.

13 Uo., 12–31.

magyar egyházigazgatásban. Kalocsa pedig egy jobbára a Nyugattól elzárkózó, inkább a sztyeppe világával kapcsolatot tartó nagyfejedelmi hatalom egykori valamifajta központjaként vált a magyar egyház egyik centrumává."¹⁴

Ez a „dicső múltra” alapozó, ígéretes kezdet ugyanakkor csak egy lehetőség volt a jövő szempontjából, hiszen Koszta László megállapítása szerint a kalocsai érsekség az alapítást követő másfél évszázadban csupán „tiszteletbeli”, azaz tituláris érsekség volt, főpapjainak joghatósága a 11. században más püspökökéhez volt hasonló, hiányzott a saját suffraganeusok feletti ellenőrző hatalom, amely az érsekek számára kiemelt szerepet biztosít a főpapságon belül.¹⁵ A 11. század végén viszont már megkezdődött a rivalizálás a két érseki székhely között, s a 12. század elején indulhatott el az a folyamat, amely a kalocsai érseki tartomány kialakításához, az egységes magyar egyházi provincia felosztásához vezetett. Kalocsa szerepének erősödése, érseki tartományának kialakulása Koszta szerint a 12. század közepén (1156–1162 között) történhetett, és befolyásának növekedésére utal az is, hogy érsekei az 1160-as évektől már a trónért folytatott hatalmi harcok részesei lettek, szerepet vállalva a királyavató koronázásokban (a korábbi, 11. századi trónküzdelmekben még nem láttak a kalocsai érsekben királykoronázásra alkalmas főpapot, a szertartást csakis esztergomi érsekek végezték).¹⁶

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG 10. SZÁZADI ELŐZMÉNYEIHEZ KAPCSOLÓDÓ MEGFIGYELÉSEK EGY 18. SZÁZADI TÉRKÉPEN

A kalocsai érseki uradalom térképtárának egyik kiemelkedő darabja Ruttkay Mihály kamarai mérnök 1763-as munkája a Duna Pest-Pilis-Solt vármegyei szakaszáról. A látványos kivitelű, gondosan illusztrált, színezett vízrajzi térkép külalakját tekintve is elüt az érseki birtokok művelését, határainak rendezését szolgáló gazdasági térképek sorától, amelyek általában jóval kisebb területekről készültek, és csak néhány települést érintettek. Érdekessége a rajzolt terület keleti határát adó, Ócsától Bajáig terjedő mocsarak és vízfolyások egybeolvadó vízvilága. A 18. század derekán, képzeletbeli csónakunkkal tehát Ócsától egészen Bajáig evezhetünk az ócsai lápon, Szittyós vizén, Kígyós medrén, Ūrjek (Örjeg) mocsarán át egészen Istvánmegye (Bajaszentistván) és a később megszünt Pandúr település határáig. Az említett vízvonallal mellett találjuk Ócsa, Sári, Bugyi, Szabadszállás, Fülöpszállás, Akasztó, Kecel, Császártöltés, Hajós, Nádudvar (Nemesnádudvar), Kákony (később megszünt) településeket.

Északon, Ócsa fölött a rajz sajnos véget ér (a térkép felső része sérült lehet, keretezése sem fejeződik be), egy „Lófőrösztő” tó még látható, amint a Csepel-sziget északi részének irányába fordul, de a Dunához vezető, közvetlen vízkapcsolat itt már nem ki-vehető.

A 18. századi, korainak mondható vízrajzi térképek célja éppen a hasonló vizek lecsapolása s a terület termőre fordítása volt, ezekben a vállalkozásokban színterjesztési munkájukkal Mikoviny Sámuel és Ruttkay Mihály mérnökök is meghatározó részt vál-

14 Uo., 35.

15 Uo., 52.

16 Uo., 79, 86.

laltak.¹⁷ A nagyszabású vízszabályozási munkák eredményeként a 19. században gyökeresen átalakult a táj képe. Ruttkay térképe még őrzi a régi, vízben gazdag világ lenyomatát, amelynek emléke a következő nemzedékekben halványult, majd fokozatosan kiveszett, s a 20. századi térképeken már természetesen nem észlelhető. A 18. századi térképen a Duna fő medre és az említett keleti vízhatár közötti, vízfolyásokkal gazdagon tagolt terület egy nagy összefüggő szigetvilág, amelynek életét a Duna határozta meg (árvizeivel, öntéstalajával, ártéri erdőivel, mocsaraival, fokokkal és halastókkal, „hátakra” települt lakossággal stb.). Az említett térségben, a Duna mentén haladva találjuk Taksony, Tass, Solt (Zolta) és Fajsz (Falicsi) Árpád-házi fejedelem- és vezérnevekre utaló településeket. Véleményünk szerint mindez megerősíti, jól alátámasztja a vidék 10. századi jelentőségének történeti munkákban is említett feltételezését. Egy ilyen nagy sziget (valójában szigetvilág, amely több kisebb tájra is osztható, és pl. a Csepel-sziget is része) igen fontos, központi szerepet játszhatott a Kárpát-medence uralmában és irányításában az Árpád-korban, szállásterületként vagy éppen búvóhelyként, vadászatra és halászásra is kiváló lehetőségeket nyújtva. Az egykori táj emlékét a mai ember számára leginkább a Gemenci erdő idézi.

A nyugati kereszténység felé nyitó nagyfejedelmi, majd királyi hatalom számára ez a vidék valóban az elzárkózó múlt, a sztyeppe világával kapcsolatot tartó fejedelmek emlékét idézhette, ahogy Koszta László fogalmazott könyvében. Szent István valószínűleg ennek az emlékeknek, s az itt élő népeknek adta meg a tiszteletet Kalocsa érsekségével. (Érdekességgént jegyezzük meg, hogy voltak, akik Kalocsa nevét is személynévből, Szent István rokonságából eredeztették, első királyunk felmenői között említve a Kalotha vagy Kalocha nevet.¹⁸)

S hogy miért volt fontos az említett „tisztelet”, milyen lehetőségekkel járt, vagy mitől mentesült Kalocsa vidéke az érseki székkal? Véleményünk szerint a kezdeményezést rövid távon inkább az motiválhatta, hogy a „régii központ” mentesüljön az „új központnak” történő alárendeltségtől. Az érseki cím ugyan kezdetben nem jelentette Kalocsa „egyenjóságát” Esztergommal, de mégis egyfajta kiemelést-kiváltságot biztosított a többi egyházmegyéhez képest, amikor Esztergom metropolita-tartományi jogait gyakorolta. Hosszú távon pedig benne volt a lehetőség, hogy tartalommal töltsék meg, ahogy az a következő évszázadokban be is következett, Kalocsa teljes jogú, önálló érseki tartományának formájában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Kalocsa kezdeti viszonyait feltehetően inkább a „rendszerátalakítás” történelmi helyzetből adódó kompromisszum igénye és az ebből születő „szokásjog” határozta meg, és működése csak a későbbiekben helyeződdött az általánosan érvényes kánonjogi alapokra.

Ruttkay Mihály 1763-as térképét a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár reprint változatban két alkalommal is kiadta az elmúlt évtizedben,¹⁹ elsősorban Kalocsa vidékén, az említett nagy sziget Solttól délre eső területének településeinek sikerült terjeszteni példányait, és növelni ismertségét. A térkép adatait, képét a szakirodalomban főként régészeti és helytörténeti munkákban idézték.

17 *Dóka Klára*: A Duna-mappáció (1823–1845). Történeti áttekintés. Megjelent egy digitális forráskiadvány, DVD-ROM részeként: A Duna-mappáció. A Duna folyó magyarországi szakaszának térképei (1819–1833) az osztrák határtól Péterváradig. Szerk.: Tóth G. Péter. A tanulmány szövegét az interneten lásd <http://www.dunamappacio.hu/tanulmanyok/dokaklara.pdf> (letöltés: 2018.11.30.), 7.

18 *Dr. Murányi Károly*: Honnan ered Kalocsa neve? Kalocsai Néplap, LXVI. évf. 2. szám, 1942. január 10. 4.

19 A második kiadás ismertetését, képét lásd a levéltár honlapján: <https://archivum.asztrik.hu/?q=content/duna-pest-megyei-szakasza-1763-ban> (letöltés: 2018.11.30.)

RÉGÉSZETI EREDMÉNYEK ÉS REMÉNYEK

2016-ban Gallina Zsolt és Varga Sándor szerkesztésében, számos további szerzővel és munkatárssal, több intézmény közös kiadásában jelent meg az a hiánypótló kötet, amely a Kalocsai Sárköz 10–11. századi viszonyait, a térség régészeti kutatásainak eredményeit ismerteti.²⁰

Gallina Zsolt a Kalocsai Sárköz természeti és történeti földrajzát ismertető írásában megállapítja, hogy „*A történelmi időkben már a mai medrében folyt a Duna, de még a magyar honfoglaláskor is volt egy nagyobb, kanyargós, keleti ága, amely a mai Dunavölgyi főcsatorna nyomvonalán haladt Akasztótól a bajaszentistváni összefolyásig... A honfoglalás idején még kifejtett folyómeder volt az Örjég és az ettől északra levő Turján vonala, ami sziget jelleget adott egykor a vidéknek... ez az ág a 10–15. század között Harta és Dunapataj között torkollott a Dunába, vagyis eddig tartott a Csepel-sziget. E két folyóág alkotta a Nagy-szigetet, melybe a Kalocsai Sárköz is beletartozott... E területet már az Árpád-korban is Sárköznek nevezték.*”²¹ Az írás egyébként többek között Ruttkay Mihály térképét is említi és képét is közli.²²

Romsics Imre szerint a dunántúli Sárvíz és a Duna óholocén ága, az Örjég közötti terület volt az „eredeti” Sárköz, amely a mai dunántúli és kalocsai Sárközt is magába foglalta. „*Ez a vízország nem tartozott sem a Dunántúlhoz, sem az Alföldhöz, hanem a kettő közötti átmenetet képezte. A Szekszárdi-Dombvidék és a Duna-Tisza közti homokhátság közötti mocsaras Duna-teknő tehát inkább összekötő kapcsot jelentett. Inkább a mocsárvilág két széle, a dunántúli és az alföldi képezett választóvonalat.*” A Duna fő ága emiatt közigazgatási határnak sem volt igazán alkalmas, már Pesty Frigyes is megjegyezte, hogy „*a két Sárköz a legrégebb korban tán nem is volt a Duna által elválasztva, azaz, hogy a Dunának egykor oly folyása lehetett, mely által a mai solti székek déli részei közvetlenül Tolna és Fejér megye területével összefüggtek*”. Borovszky Samu megállapítása szerint Solt és Kalocsa a középkorban a Dunántúlhoz tartozott, és Győrffy György is Fejér vármegye területeként határozta meg a térséget, Bodrog és Fejér vármegye határát kb. Bogviszló, Dusnok és (Nemes)Nádudvar vidékére helyezve.²³

A könyv településhálózatot ismertető részében említik az Árpádok helyi uralmára utaló, személynévi eredetű helyneveket: Solt, Fajsz, Taksony, Koppány, Szentkirály, Szentistván, Tass, Csanád (Dunavecse határában), Ölle-Üllő (Harta határában), Csanád (Érsekcsanád). Kalocsa közeli vidéke kapcsán ugyanakkor megjegyzik a város sziget-szerű elzártságát. Később, a 11. század végétől a 12. század végéig, több mint egy évszázadon át Bácscon tartózkodtak az érsekek. Kalocsa közelében nem volt rév a Dunán, nem ismerünk városiasodást jelző kolduló rendet, monostort vagy társaskáptalant sem, nincsenek információk pénzügyi hivatalról (vám), céhekről, ítélőszékről. Kubinyi András ún. centralitási pontszámítása alapján az utolsó helyen állt a város a főpapi székhelyek

20 A könyv említését lásd a 2. lábjegyzetben. Munkatársak voltak: Balázs János, Barkóczy Péter, Bereczki Zsolt, Cseh Gabriella, Gulyás Gyöngyi, Kovács Árpád, Költő László, Maresik Antónia, Molnár Erika, Pánya István, Romsics Imre, Sipos Enikő és Török Béla. A kiadók: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Viski Károly Múzeum, Kalocsa.

21 Gallina–Varga: *A Duna-Tisza közének...*, 23.

22 Uo., 15, 23.

23 Uo., 27.

között, vagyis egyházi központjának intézményein-épületein kívül alapvetően fejletlen, mezővárosi képet mutatott.²⁴

Kilépve a Kalocsai Sárközből, de még a fentiekben említett nagy sziget(világ) területén maradvá, a térség erőterének megítélése szempontjából nagyon fontosak lehetnek a Solt-Tételhegyen folytatott régészeti ásatások. A kutatások sokoldalúságát több mint húsz szerző tizenhét tanulmánya jelzi, a 2014-ben megjelenő kötetben a projekt főbb eredményeit a munkálatokat irányító Szentpéteri József ismertette.²⁵

A Kalocsai Sárköz és a Solti síkság határán fekvő Tételhegy (Tételhalom) már az Árpád-kor előtti időkben is hatalmi központként szolgálhatott, vizsgálatát indokolja, hogy népvándorlás korról szóló összefoglalások a Duna-Tisza-közébe teszik a késő avar korszak hatalmi központját, ill. máig ismeretlen a magyar fejedelmi központ helye a 970-es éveket megelőzően (Esztergom előtt). A *Tétel* név az egyik feltevés szerint török eredetű (Törtel), és 'négy vidék ura' a jelentése. Földrajzi fekvése, elhelyezkedése pedig a középkori Fejér megyében a megye dunántúli központja, Alba Regia, ill. a későbbi érseki központ, Kalocsa szempontjából is közelinek mondható.²⁶

A 2007–2013 között folytatott kutatások a közeljövőben várhatóan folytatódnak; bíznak benne, hogy a térség régészeti feltárásaival további adatok nyerhetők majd a fentiekben említett nagy sziget(világ) 10. századi történetéhez.

---

24 Uo., 330.

25 *Szentpéteri József*: Semmiből egy régi világot: kutatások Solt-Tételhegyen (2005–2013). In: Somogyvári – Szentpéteri – Székely: Településtörténeti kutatások, 7–22. (lásd a 2. sz. lábjegyzetet).

26 *Szentpéteri József*: Castrum Tétel – egy őskori földvár Anonymus Gestájában? MúzeumCafé, 2007. október 18–20. Interneten lásd a Castrum Tétel honlapján: <http://castrumtettel.btk.mta.hu/ismerteto/castrum-tettel-egy-oskori-foldvar-anonymus-gestajaban> (letöltés: 2018.11.30.)

LABORATOR ASSIDUUS

A 70 éves Zombori István köszöntése

Szerkesztette:
SOMORJAI ÁDÁM OSB
SOMORJAI GABI

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

Budapest, 2019

© Szerkesztők, szerzők

Felelős kiadó:

Molnár Antal igazgató, MTA BTK TTI és
Szabó Csaba főigazgató, MNL

A kötet megjelenését támogatták:

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet
Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
Devotio Hungarorum Alapítvány, Szeged
Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár
Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület

Várszegi Asztrik, Tempfli Imre, Tóth Tamás, Vajda Tamás, Molnár Imre, Balogh
Margit, Szilágyi Csaba, Németh László Imre, Zinner Tibor, Monok István, Horváth
István, Mirák Katalin, Bandi István, Csorba László, Lakatos Andor, Mózessy Gergely,
Őze Sándor, Gianone András

A személynévmutató Keresztes András munkája

A címlapon

a Szeged-Alsóvárosi Havi Boldogasszony templom és kegykép részlete
az 1948-as Mária-napok plakátjáról

ISBN 978-963-416-165-3

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

Várszegi Asztrik

Zombori István 70. születésnapjára. Ajánlás és köszöntés 9

Szeged-Alsóvárostól Rómáig, a középkori lovagrendektől a huszadik századi egyháztörténetig. Beszélgetés Zombori Istvánnal életútjáról és történelmi pályájáról 11

CIRCA CIVITATEM SZEGED

Janzsó Károly

Adalékok a Szent Imre emlékévé szegedi eseményeihez 27

Gianone András

Glattfelder Gyula az országos katolikus nagygyűléseken. 41

Szabó Csaba

A Szegedi Szabadtéri Játékok újraindítása 1959-ben 49

THEORIA

Rosdy Pál

Egyháztörténetírás és köztörténet 61

Balogh Margit – Fejérdy András

Szabadgondolkodás, ateizmus és szekularizáció a 20. századi Magyarországon . . . 65

EPISCOPI

Tóth Tamás

Althann Mihály Frigyes váci püspöki kinevezése. 93

Bárány Zsófia

Lonovics József püspöki kinevezése: jutalmazás vagy fegyelmezés? 101

Beke Margit

A magyar püspöki kar az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sodrásában . . . 111

SPIRITUALITAS FRANCISCANA, IDENTITAS COMMUNITARIA

Szelestei N. László

„Máriának oltalma bátorságos hely”. Példázat ferences prédikációkban 123

Barna Gábor

Közösségi identitásteremtés. A „Megszálló levél”: a Kunszentmárton
18. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés és utóélete 129

SAECULI XI–XVIII

Lakatos Andor

Kalocsa kora középkori „erőteréről”, egy 18. századi térkép kapcsán 141

Fedeles Tamás

A magyar medievisztika egy kevésbé ismert forrása. A *Libri formatarum* és
bejegyzései 149

Szilágyi Csaba

A római Collegium Hungaricum alapításának előzményei. 167

Monok István

A reformáció és a könyvek – kiadói és szellemi központok 179

Őze Sándor

A reformáció megjelenése és a délszláv bevándorlás kapcsolata
a Maros–Tisza–Körös közében 187

Molnár Antal

Az esztergomi érsek budai helynökségének története (1676–1679). 197

Horváth István

Az egri szeminárium éttrendje a 18. században 207

Varga Kálmán

A galántai neogótikus kastély 215

1864–1945

- Csorba László*
Magyar zsidók, zsidó magyarok – 1864-ben 219
- Zágorhidi Czigány Balázs*
Szabó Szádok visszaemlékezése a Szent Domonkos Rend Birodalmi
Rendtartományának reformjáról (1857–1905) 237
- Vajda Tamás*
Az egyetemi ifjúság pasztorációja Glattfelder Gyula budapesti munkásságában
(1899–1911) 251
- Klestenitz Tibor*
Katolikus és protestáns sajtótörekvések Magyarországon: hasonlóságok és
különbségek, 1890–1918. 263
- Tengely Adrienn*
Egy elfeledett egyházpolitikus. Persián Ádám, a katolikus ügyek
kormánybiztosa (1918–1919) 271
- Mózessy Gergely*
Egy püspök, mint a múltra építő városi modernizáció programadója. 285

MODERNITAS

- Zinner Tibor*
Célkeresztben az egyházak és tömegeik az „orosz felszabadító megszállás”
idején. 293
- Cúthné Gyóni Eszter*
A zirci ciszterciek oktató-nevelő munkája a második világháború után. 307
- Miklós Péter*
Az egyházi iskolák államosítása és a szerzetesrendek feloszlata
Hódmezővásárhelyen (1948–1950). 317
- Kovács Kálmán Árpád*
Békefi Benő állambiztonsági jelentéseinek idő- és tartalommeghatározási
problémái 327
- Nagy Mihály Zoltán*
A vallásgyakorlás korlátozása az 1950-es évek végén Romániában
a levéltári források tükrében 339

Bandi István

Ostromlott vár. Fejezetek a Burg Kastl-i magyar gimnázium történetéhez
az állambiztonsági források tükrében 349

Mirák Katalin

Ordass Lajos evangélikus püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal találkozásai
(1956. június–szeptember) 355

Wirthné Diera Bernadett

Szemben az árral. A Mária Légió útja Magyarországra 367

Molnár Imre

„Semmit, abszolút semmit sem lehet tenni ebben a rendszerben...”
A családtagok Esterházy János kiszabadulása érdekében tett hazai
és külföldi erőfeszítései. 373

Adriányi Gábor

A tíz jelenkori egyházmegyei zsinat Magyarországon 1994–1999. Áttekintés . . . 383

Németh László Imre

A római magyar katolikus közösség története. 1998–2011. 395

Somorjai Ádám OSB

König és Mindszenty bíboros kapcsolattartásának kutatástörténetéhez.
Mindszenty bíboros ismeretlen gratuláló levele König bíboroshoz 415

Tempfli Imre

Börtönvilág a kommunista Romániában. Katolikus papok visszaemlékezései . . . 427

Zombori István válogatott bibliográfiája. 1975–2018. 439

Névmutató. 447

A kötet szerzői. 459